

УДК 37.01:316

DOI: <https://doi.org/10.33216/2220-6310-2021-100-1-202-218>

ДЕТЕРМІНІЗМ Е. ДЮРКГЕЙМА В ТЕОРІЇ ПЕДАГОГІКИ І ОСВІТИ

В. В. Сізов

ORCID 0000-0002-0679-8602

Я. А. Славська

ORCID 0000-0003-2498-3323

О. А. Бондаренко

ORCID 0000-0001-5336-2134

У статті аналізуються педагогічні погляди Е. Дюркгейма, що були викладені у виданні «Освіта та соціологія». Відзначається, що педагогічний детермінізм Дюркгейма – це закони розвитку суспільства, які безпосередньо визначають характер освіти, місце та роль у ньому педагогіки. Виявлено, що детермінізм Дюркгейма в теорії освіти має певні межі і визначається основними елементами діалектики, а саме: цілі освіти і культурно-історичний елемент, який містить такі складові, як історія національної педагогіки та вплив суспільства і соціального середовища. Особливий елемент теорії освіти Дюркгейма пов'язується з поняттям національного менталітету. Діалектично всі елементи та складові частини освітньої теорії Дюркгейма формують освітню культуру суспільства. Відзначено, що у Дюркгейма цілі освіти – це її сенс, а культурно-історичний елемент – це обов'язкова умова реалізації цілей; соціальне середовище не є абстрактним явищем, але є конкретно вираженим у специфіці групових соціально-культурних відносин людини особливим простором, який формує особистість і є включеним у систему освіти як компонент культурно-історичного фактору; менталітет – сфера несвідомого, визначеного попередніми етапами культурного розвитку, що й є комплексом стійкої мотивації особистісної та групової поведінки. Імплікативно, виділені елементи педагогічних ідей Дюркгейма дають привід їх поєднати і назвати «Культурно-історичною теорією освіти Е. Дюркгейма». Культурно-історичний компонент в теорії Дюркгейма у сфері освіти і педагогіки, який використовується сьогодні як методологічна основа вивчення і створення конструкції освіти в національному

суспільстві, міг би сам по собі володіти ціннісними характеристиками, протидіяти руйнуванню національної свідомості і закладати основи для його збереження та безболісної адаптації. Відзначено, що ідея Дюркгейма полягає в тому, що свідомість повинна бути здатною природним чином сприймати інновацію. Інновація позитивно сприймається свідомістю і забезпечується несвідомим, при цьому обидва чинники виходять з культурно-історичних традицій. Отже, інновація – результат еволюційного природного процесу, вона не відторгається практикою і утворює в повній мірі повноцінний елемент освітньої культури суспільства.

Ключові слова: культурно-історична теорія, освітня культура, соціально-культурне середовище, національний менталітет.

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Епоха Емілія Дюркгейма припадає на початок світових глобалізаційних процесів. Це був період, коли ще не було видно їх негативних проявів, тому сьогодні думки Дюркгейма виглядають часом архаїчно і випадають з дискурсу сучасної педагогічної теорії.

Однак, звернення Дюркгейма до культурно-історичної традиції і проблем, пов'язаних з особливостями національної освіти (те, до чого значно раніше звертався, наприклад, К. Ушинський), було викликано процесами соціального розвитку країн Європи початку ХХ століття.

Сучасні соціальні кризи на тлі всіх соціальних процесів природним чином будуть мати глобальний характер, і чим глибше глобалізаційні процеси будуть охоплювати національні суспільства, тим глибше буде проявлятися криза і в першу чергу на периферії геополітичного простору. Сьогодні ми спостерігаємо процес так званої освітньої інтервенції – проникнення одного культурно-історичного середовища в інше через зміну системи освіти і соціальних цінностей з метою їх витіснення і заміни.

Національне суспільство втрачає «стрижень» (фундамент), який об'єднує всіх громадян, воно в таких умовах не усвідомлює, що функціонує в умовах кризи, і поступово втрачає культурні характеристики не стільки за формою, скільки за внутрішнім змістом. Менталітет вступає в конфлікт з реальністю. Як наслідок – деформація менталітету і викривлення реальності, звідси – криза свідомості; соціальні цінності в повсякденній свідомості перестають бути цінностями. Глобалізація освітньої сфери позбавляє суспільство перспектив національно-культурного розвитку.

Культурно-історичний компонент Дюркгейма в сфері освіти і педагогіки, застосований сьогодні як метод вивчення і побудови конструкції освіти в національному суспільстві, міг би сам по собі володіти

ціннісними характеристиками і протидіяти руйнуванню національної свідомості, закладати основи для його збереження або безболісної адаптації.

Завдання даного дослідження полягає не у наданні загальної характеристики, а у виокремленні основних елементів педагогічної теорії Дюркгейма, які було викладено у збірнику «Освіта і соціологія». На жаль, у вітчизняній педагогічній науковій літературі ідеї Дюркгейма згадуються досить мало або в загальних рисах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Звернення до ідей Е. Дюркгейма, викладених у виданні «Освіта і соціологія» – це звернення до закономірностей розвитку освіти через соціологію. Дюркгейм, як педагог і соціолог, розглядає проблеми розвитку педагогіки з позиції законів суспільного розвитку. Хоча педагогічною наукою проблеми, висунуті Дюркгеймом, активно і широко не розглядалися, в значній мірі ідеї Дюркгейма знайшли свій розвиток і відображення в соціології освіти (В. Дубицький, В. Рибцова, та ін.), філософії освіти, соціальній філософії, культурології (Ф. Анкерсмит, О. Ахієзер, О. Базалук, З. Бауман, Б. Гершунський, П. Слотердайк, Ю. Шеваков і ін.). Теорія освіти Дюркгейма для педагогічної сфери онтологічна за змістом і носить в значній мірі методологічний характер за формою вираження.

Мета статті – визначити елементи і складові теорії освіти Е. Дюркгейма та їх діалектичний зв'язок.

Виклад основного матеріалу з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Таким чином, виходячи з мети дослідження, ми розглянемо наукову позицію Е. Дюркгейма стосовно педагогіки і освіти. У даному випадку, по-перше, ми будемо обмежуватися сферою педагогіки і освіти з огляду на те, що Дюркгейм в першу чергу соціолог (хоча і має п'ятнадцятирічний досвід практичної педагогічної діяльності). По-друге, оскільки освітня теорія Дюркгейма – сфера досить велика, то ми обмежимося в основному аналізом змісту книги Дюркгейма «Освіта і соціологія», тими його ідеями, які безпосередньо мають відношення до педагогічної сфери (Дюркгейм, 1922).

По-третє, «Освіта і соціологія» Дюркгейма є збіркою лекцій і охоплює багаторічний період (цілий етап) його науково-педагогічної діяльності. Тут необхідно враховувати, що кінець XIX початок XX століть – якісний рубіж соціального розвитку країн Західної Європи і США. Відбуваються радикальні зміни в усіх сферах соціальних відносин. Динаміка соціального розвитку в даний період проявляє вже стійкі тенденції, що дозволяє ці процеси об'єктивно вивчити і виявити їх закономірності. На той період практичного досвіду було вже досить для того, щоб робити певні висновки.

Дюркгейм – засновник соціології освіти, один з талановитих вчених Франції, і на той час у соціологічній сфері для нього вже було достатньо матеріалу для аналізу, включаючи результати процесів в системі освіти.

По-четверте, система освіти в країнах Західної Європи фактично і юридично стала невід'ємним інститутом суспільства, роль і значення якої стає незаперечною.

Франція часів III республіки (1870–1940) гостро потребувала реформ. Наполеонівська система освіти вже не відповідала вимогам часу. Змінювався характер держав. Ті зміни, які відбувалися у Франції і Європі у сфері економіки, політики, ідеології, соціальних відносинах, висували перед освітою нові вимоги (Федулова, 2016). Це був період реформування систем освіти в більшості європейських держав, включаючи і Французьку республіку. Саме ці процеси і змушували Дюркгейма звернутися до проблем становлення освіти на новому етапі її розвитку.

В детермінізмі освіти Дюркгейма простежуються конкретні елементи: культурно-історична традиція суспільства, фактори соціальної психології, фактор інституціональності освіти, значення цілей освіти, моральний компонент функціонування освіти, залежність освіти і педагогіки від економічних і політичних чинників. Дюркгейм характеризує зміст понять «освіта» і «педагогіка» та їх відмінність, виділяє соціальну роль держави в системі освіти і т.п.

У Дюркгейма ці фактори багатовекторні і взаємозалежні, носять об'єктивний характер. Об'єктивізм Дюркгейма є заснованим на концепції того, що педагогічна система конкретного суспільства повинна будуватися на основі його конкретного культурно-історичного досвіду. Він хоч і визнає, що освіта вже вийшла за межі національних кордонів (відбувається процес диверсифікації освіти), проте переконаний у тому, що культурно-історична спадщина суспільства об'єктивно визначає стан освіти на конкретному етапі його розвитку. Кожен етап суспільного розвитку встановлює конкретні цілі перед системою освіти, а оскільки процес освіти є безперервним (на відміну від педагогіки, на думку Дюркгейма), здійснюється від покоління до покоління, то цілі освіти на новому етапі руху суспільства виходять з попередніх етапів і попередніх цілей. Таким чином, культурно-історична спадщина – це природний фундамент побудови педагогічної системи в конкретному суспільстві на конкретному етапі його розвитку. Тут також необхідно сказати про те, що Дюркгейм в культурно-історичний фактор включає рівень розвитку економіки, розвиток науки, релігійний компонент і роль державного управління. Дюркгейм пояснює і фактори соціальної психології, механізм яких виникає з

культурно-історичної специфіки суспільства, він прямо говорить про менталітет.

Таким чином, аналізуючи детермінізм освіти Дюркгейма в роботі «Педагогіка і соціологія», ми обмежимося основним фактором інтеграції в комплексі його ідей щодо культурно-історичної теорії.

Поєднуючи всі чинники культурно-історичної теорії, Дюркгейм вводить поняття «освітня культура» і вміщує в нього широке значення культурно-історичного змісту. Дюркгейм пише: «Французькі школи передають і висловлюють французький дух. Отже, ми не зможемо зрозуміти того, що вони собою являють і що вкладають у поняття мети, якщо ми не знаємо, що становить наш національний дух і які його різні елементи, які залежать від стійких причин (...) і причин, які виникають в наслідок дії більш-менш випадкових факторів. Це питання може вирішити тільки історичний аналіз» (Дюркгейм, 1922).

Дюркгейм прямо або опосередковано включає в поняття «освітня культура» всі компоненти, названі раніше. «Освітня культура» («*culture pédagogique*»), в контексті Дюркгейма: *Ainsi, l'histoire de l'enseignement, au moins de l'enseignement national, est la première des propédeutiques à une culture pédagogique (фр.)*. Тут буквальный переклад – «культура педагогіки», однак за змістом і духом слід перекладати як «освітня культура». Крім того, назва книги Дюркгейма буквально перекладається як «Освіта і соціологія», що ще раз дає нам привід тлумачити *culture pédagogique* як «освітня культура». У цьому випадку ми повністю згодні з думкою професора О. Радугіної щодо тлумачення терміну: «У понятті «освітня культура суспільства» імпліцитно закладені певні якісні характеристики суспільства. Провідною характеристикою освітньої культури суспільства є національно-державна приналежність цієї культури. А це означає, що в національно-державному комплексі досліднику необхідно виявити такі фундаментальні структури, які мають вирішальний вплив на освітню культуру даного суспільства. На нашу думку, такими структурами є національний менталітет і освітня парадигма. При вивченні освітньої культури суспільства предметом аналізу виступає перш за все етнічний менталітет» (Радугіна, 2011).

Змістове значення поняття «освітня культура» О. Радугіної, на наш погляд, в основному відповідає тому змісту, який вкладав у нього Е. Дюркгейм.

Слід підкреслити, що в сучасній науковій педагогічній літературі поняття «освітня культура» масштабно не розглядалося. Можливо тому, що дана тема дещо випадає із загального наукового дискурсу педагогічної теорії, захопленої питаннями інтеграції національної педагогіки в

європейську систему освіти. При цьому у вітчизняній педагогічній теорії ігнорується поняття «освітньої культури» саме в тому сенсі, який мав на увазі Дюркгейм. Питання, які розглядає Е. Дюркгейм, – це питання методологічних підходів до організації освітньої системи в цілому і педагогіки зокрема.

З моменту виходу книги Е. Дюркгейма пройшло сто років, проте висновки, які він робить, зберігають свою актуальність і сьогодні. Розмірковуючи про реформування системи освіти, він пише: «Високореволюційні мислителі ... мріють побудувати з нуля абсолютно нову шкільну систему (...). Вони дивляться в майбутнє і вірять, що можуть створити її з нічого. Але сьогодні ми знаємо все, що є химерного і навіть небезпечного в цьому завзятому іконоборстві. Для нинішньої організації неможливо і небажано миттєве руйнування. (...) Адже творіння «ex nihilo» (із нічого) так само неможливе в соціальному порядку, як і в фізичному. Майбутнє не можливо імпровізувати, ми можемо побудувати його тільки з матеріалів, які ми маємо з минулого» (Дюркгейм, 1922).

За Дюркгеймом, тільки накопичений досвід і традиція можуть бути запорукою успіху будь-якої реформи в освіті, рефлексія даного питання дає інструмент об'єктивного вибору в системі перетворень.

В умовах глобалізації інтеграція освітніх систем носить і позитивний характер, але тільки за умов, про які пише Дюркгейм: «У кожного народу є своя моральна, релігійна, економічна і т. п. система. (...) Але, з іншого боку, народи одного виду, тобто народи, які схожі за основними характеристиками своєї будови, повинні практикувати споріднені системи освіти». Дюркгейм більш ніж сто років тому висловив ідею можливого створення єдиної західноєвропейської системи освіти, заснованої на принципах освітньої диверсифікації, тобто взаємопроникнення, синтезування освітніх систем країн із загальними елементами культурно-історичних традицій і формами їх прояву. Освітня диверсифікація не руйнує загальноприйняті соціальні цінності.

Якщо мова йде про країни Західної Європи, вони сьогодні мають загальні риси, проте навіть єдиний освітній простір передбачає національні особливості.

Детермінізм освіти Дюркгейма виявляється в комплексі ідей, заснованих на принципах інкультурації особистості, формуванні її когнітивної структури особистості, соціалізованої відповідно до цілей освіти, а, значить, і цілей суспільства.

«Можна сказати, що в кожному з нас є дві істоти, які, будучи невід'ємними одна від одної, (...) не перестають відрізнятися. Одна складається з усіх ментальних станів, які стосуються тільки нас самих і

подій нашого особистого життя. Це те, що ми могли б назвати індивідуальною істотою. Інша – це система ідей, почуттів і звичок, які відображають не нашу особистість, а групу або різні групи, частиною яких ми є. Такими є релігійні вірування, моральні переконання і звичаї, національні або професійні традиції, всілякі колективні думки. Все це утворює соціальну істоту. Сформувати таку істоту в кожному з нас – це і є кінець освіти» (Дюркгейм, 1922).

Таким чином, Е. Дюркгейм відводить освіті та педагогіці ключові ролі в формуванні особистості і включенні її в соціальні відносини, при цьому в такі соціальні відносини, які характерні для конкретного суспільства. Як ми зазначали раніше, у Дюркгейма, поняття «освіта» не обмежується навчальною діяльністю, це – безперервний вплив соціальних інститутів, звичаїв, традицій, соціального і ментального середовища і т.п. Людина тут – об'єкт, освіта – суб'єкт, тому Дюркгейм основну увагу в своїх міркуваннях надає чинникам освітньої культури суспільства як методологічній основі формування системи освіти і педагогіки в суспільстві. В даному випадку його ідеї можна умовно згрупувати в наступних елементах: цілі освіти, роль історії освіти, роль суспільства і соціального середовища, менталітет.

Е. Дюркгейм підпорядковує освіту цілям суспільства і завданням, які стоять перед ним. Не освіта формує суспільство, а суспільство формує освіту з урахуванням цілей його розвитку. Умовно в подальшому освіта в свою чергу відтворює ключовий елемент в теорії освіти Дюркгейма – мету освіти. Він пише: «Її (освіти - *авт.*) мета – викликати і розвинути в дитині певну кількість фізичних, інтелектуальних і моральних станів, які вимагаються від неї самої і політичного суспільства в цілому, а також особливого середовища, для якого вона призначена».

У Дюркгейма суспільство не є однорідним, тому завданням освіти є підготування дитини до функціонування не тільки в умовах соціуму взагалі, але в умовах певної соціальної групи, для якої він призначений. «Коли ми хочемо за допомогою діалектики визначити, якою має бути освіта, ми повинні почати з визначення того, які цілі вона повинна ставити» (Дюркгейм, 1922).

Е. Дюркгейм в поняття освіти вкладає виховний зміст. Основна мета освіти, за Дюркгеймом, – формувати ідеал людини свого часу. (...) «Саме цей ідеал, одночасно єдиний і різноманітний, є полюсом освіти».

В ході своїх міркувань Дюркгейм робить висновок про те, що саме суспільство в цілому і кожне соціальне середовище зокрема визначають цей ідеал, і досягнення ідеалу Дюркгейм покладає на освіту.

Освіта як соціальне явище – головний імператив, який формує якості особистості у людини. «Фактично, саме суспільство витягує нас з самих

себе, що зобов'язує нас зважати на інтереси, відмінні від наших власних, саме суспільство навчило нас підпорядковувати наші пристрасті, наші інстинкти закону, перешкоджає нам, навчає нас жертвувати собою, підпорядковувати наші особисті цілі більш високим цілям. (...) Не варто вважати, що ми ростимо дітей так, як хочемо. Ми змушені дотримуватися правил, що переважають в соціальному середовищі, в якому ми живемо. (...) Точно так само ми занурені в атмосферу колективних ідей і почуттів, які ми не можемо змінити за своїм бажанням, і саме на таких ідеях і почуттях заснована освітня практика. (...) З іншого боку, всі освітні практики, якими б вони не були і які б не були між ними відмінності, мають один загальний істотний характер – всі вони є результатом дії одного покоління на наступне покоління в майбутньому» (Дюркгейм, 1922).

Так виглядає у Дюркгейма ідея наступності поколінь. Це важлива думка, тут автор як раз і закладає прояв культурно-історичного принципу в системі формування особистості через освіту і реалізацію його цілей. Процес дії соціальних цінностей не переривається, він перманентний. У цьому присутня поступальна стабільність суспільства. Освіта здійснює свою соціальну функцію послідовно, природно, логічно. Зв'язок між поколіннями не переривається, не вступає у внутрішнє протиріччя, соціальні цінності стабільні. Ймовірно, це головна причина того, чому в теорії і практиці західноєвропейської освіти широко не застосовується практика такого явища як виховання (у формі самостійного педагогічного процесу), у цьому немає необхідності на відміну від вітчизняної педагогіки.

Таким чином, головна мета освіти у Дюркгейма – формування особистості (соціалізація особистості). Це стратегічна мета, кінцева мета. Який механізм її реалізації, які базисні умови реалізації мети освіти, на якій основі будується цей механізм? Поясненню цього механізму фактично і присвячена основна частина видання Дюркгейма «Освіта і соціологія».

Наступний елемент теорії Дюркгейма – пояснення ролі історії освіти, історії педагогіки у формуванні сучасних педагогічних моделей. Автор відводить даній темі одне з базових значень в комплексі поглядів на побудову системи освіти. Історична традиція, історична спадщина в освіті – це фундаментальний фактор розвитку і вдосконалення системи освіти сьогодні і в майбутньому. На думку Дюркгейма, тільки він визначає напрямок розвитку, вдосконалення педагогіки і освіти в перспективі. «Хіба недостатньо знати теорії, які поділяються сучасниками? Всі інші, які стосуються попередніх століть, тепер застаріли і, схоже, більше не мають нічого, крім академічного інтересу. (...) Але цей модернізм, як ми вважаємо, може лише прорідити одне з основних джерел, яким повинна харчуватися педагогічна рефлексія. Справді, новітні доктрини народилися не вчора,

вони є продовженням попередніх, без чого, таким чином, їх не можна зрозуміти. (...) За такої умови у нас буде деяка впевненість у тому, що нові погляди, які найбільше зачаровують сучасників, не є блискучими імпровізаціями, яким судилося швидко піти в забуття. (...) Тому освітня культура повинна мати історичну основу. (...) Майбутнє не можна створити з нічого, ми можемо побудувати його тільки з матеріалів, заповіданих нам минулим. Шкода дітей, до яких ми суворо застосовуємо метод Руссо чи метод Песталоцці. Без сумніву, ці утопії могли зіграти корисну роль в історії» (Дюркгейм, 1922).

З практичної точки зору Дюркгейм бачить в ідеях Руссо і Песталоцці чисту теорію, відірвану від реальності, тому що вони не спираються на культурно-історичну традицію, вони не «виросли» з педагогічного попереднього, не мають під собою історичної бази, і тому, на думку Дюркгейма, вони не вписуються в поняття освітньої культури суспільства. Однак Дюркгейм не вважає метод Руссо і метод Песталоцці марними, він виступає за різноманіття методів взагалі, і вже завдяки цьому вони мають право на існування. У Е. Дюркгейма, Ж.-Ж. Руссо (Корнетов, 2012) і Й. Песталоцці (Хуторской, 2010) – це приклад, ілюстрація, а не критика їх методів і теорій по суті. «Тільки історія навчання і педагогіки дозволяє визначити мету, яку освіта собі ставить у певний момент часу» (Дюркгейм, 1922).

Наступним елементом соціально-культурної теорії в освіті у Дюркгейма є роль суспільства і соціального середовища. Він піддає критиці педагогічні теорії (Д. Міль, І. Герbart, Г. Спенсер) тому, що вони практично повністю ігнорують соціальний фактор в освіті і базують свої вчення на системі розкриття здібностей учнів, закладених природою, в якій завдання педагога полягає в тому, щоб розпізнати їх і розвинути.

Отже, робить висновок Дюркгейм, «педагог немає що додати до роботи природи. Він не буде створювати нічого нового. Його роль буде лише у запобіганні атрофії можливостей, що вже існують, через бездіяльність, відхилення від нормального напрямку або занадто повільного розвитку дитини. «Отже, умови часу і місця, стан соціального середовища втрачають будь-який інтерес для педагогіки», але набуває психологія, тому що тільки вона може пояснити індивідуальність людини, вважає Дюркгейм. І він має рацію, тому що соціальне середовище формує природу дитини, його схильності і мотивацію поведінки. В таких умовах робота педагога і носитиме формуючий характер.

Він вважає, що оскільки в світі немає універсальної освіти, оскільки немає універсальних цілей, оскільки в кожному суспільстві своє замовлення на «людину» і її характеристики, то й освіта в кожній країні буде

особливою. Дюркгейм також зазначає, що немає єдиної освіти для всіх соціальних груп населення, всі освітні системи функціонують паралельно. Однак при такій освіті існує щось спільне, що об'єднує людей, формує єдність суспільства – це спільна культурна спадщина і соціально-культурне середовище.

«По-перше, не існує освіти, універсальної для всього людства, немає, так би мовити, суспільства, в якому різні освітні системи не співіснують і не діють паралельно. (...) Кожен легко розуміє, що в Римі, Греції, освіта мала єдину мету – створити греків і римлян, і тому вона була об'єднана з цілим комплексом політичних, моральних, економічних і релігійних інститутів.

На переконання Дюркгейма, саме суспільство формує необхідний йому портрет людини, в якому відображені всі особливості його організації. Оскільки суспільство здатне успішно функціонувати тільки в умовах його одноманітності, то тільки освіта здатна забезпечити і підсилити його однорідність, від самого початку фіксуючи у свідомості дитини образи і установки колективного життя. Система освіти, на думку Дюркгейма, – це перш за все засіб, за допомогою якого суспільство закріплює і оновлює умови свого власного існування.

В даному контексті у Дюркгейма соціальне в людині вище за індивідуальне. Дюркгейм підсилює свою думку висновком про те, що будь-яке реформування системи освіти відбувається не під впливом відкриттів в області, наприклад, психології – сфери індивідуального, а під впливом змін, які відбулися в структурі суспільств. Він зазначає, що поява педагогіки І. Базедова, Й. Песталоцці, Ф. Фребеля, в основі якої перебуває гуманізм, індивідуалізм, любов до дитини, повага до його внутрішньої свободи, – це не продукт досліджень в сфері психології, а результат вимог суспільства. Він позначає соціальний характер педагогічних процесів і педагогічних теорій. Далі, продовжуючи свою думку, він зазначає, що завдання будь-якого педагогічного навчання не пропонувати майбутній педагогічній практиці якийсь набір процедур і рецептів, а дати можливість повного усвідомлення своєї функції. Іншими словами, чітко усвідомлювати мету педагогічної діяльності в соціально значимому сенсі.

Культурно-історична теорія Дюркгейма не могла обійтися без звернення до поняття «менталітет». Дюркгейм, мабуть, один з небагатьох дослідників, використовує цей термін в аспекті педагогіки й освіти. Не акцентуючи особливу увагу на даному елементі в розвитку системи освіти, він робить його невід'ємною складовою частиною своєї теорії. Поняття «менталітет» він тлумачить в широкому сенсі, як щось спільне для європейської цивілізації. У Дюркгейма менталітет – це засіб реалізації

культурної традиції, «минулого досвіду» у формуванні освітніх концепцій. З іншого боку, менталітет у Дюркгейма динамічний, він здатний змінюватися. Теза Дюркгейма діалектична: «Наш менталітет не зміниться повністю «водночас», тому необхідно знати, чим він був в історії, і серед причин, які сприяли його створенню, є ті, які продовжують діяти». І далі пояснює свою думку: «Адже, незважаючи на ілюзії, які занадто часто мають реформатори, неможливо, щоб ідеал (людини - авт.) завтрашнього дня був повністю оригінальним, в ньому, безперечно, буде вміщено багато чого з нашого вчорашнього ідеалу, тому й важливо його знати» (Дюркгейм, 1922).

Тим більше необхідно діяти з обережністю, оскільки новий ідеал завжди уявляє себе в стані природного антагонізму зі старим ідеалом, який він прагне замінити, хоча це не так. По суті, це його продовження і розвиток. (...) І в ході цього антагонізму завжди слід побоюватися, що старий ідеал повністю зруйнується. (...) Ми побачили, як руйнування такого роду відбувалися в епоху Відродження. Була впроваджена гуманістична освіта, від середньовічної освіти майже нічого не залишилося, і цілком можливо, що таке скасування Всього залишило серйозну прогалину в нашій національній освіті» (Дюркгейм, 1922).

По суті, для оцінки поточного часу Е. Дюркгейм пропонує історико-порівняльний метод в педагогіці (Андриенко, 2018). До слова сказати, час Дюркгейма був періодом становлення порівняльної педагогіки як науки. Однак Дюркгейм не виходить за межі своєї культурно-історичної теорії, він обмежується історико-порівняльним методом у рамках національної педагогіки і використовує порівняльний метод в історичному сенсі. Хоча стосовно цього, наприклад, К. Ушинський є соціологом у більшій мірі, ніж Дюркгейм (Ушинский, 1990).

Е. Дюркгейм виступає за культурно-історичну спадкоємність, безперервність освітньо-педагогічних процесів. Звідси його критика новітніх педагогічних методів, які виникли з «нізвідки». Його історико-порівняльний метод заснований, крім усього іншого, на розумінні культурних традицій, які формують специфіку національного менталітету. При цьому для Дюркгейма усвідомлений підхід до цього явища є особливо важливим. Сенс усвідомлення минулого досвіду полягає саме в тому, щоб «усвідомлювати самих себе».

Дюркгейм закликає дуже обережно ставитися до нововведень в освіті. Світ є суперечливим, і, як вважає Дюркгейм, в цьому й полягає діалектика його розвитку, але саме тому освіта, згладжуючи протиріччя, має зберігати безперервність і послідовність свого руху. Консерватизм освіти є виправданим, тому що він сприяє плавності руху, оскільки має спиратися

на культурно-історичні чинники як явища динамічно-послідовні. В цьому проявляється освітня культура суспільства, що є об'єктивним у Дюркгейма. Істотним елементом освітньої культури є національний менталітет. Слід розуміти, що поняття «менталітет» у Дюркгейма спирається на несвідоме, те, про що К. Юнг говоритиме через кілька десятиліть (Юнг, 2018).

«Але сьогодні ми знаємо, що для того, щоб добре пізнати себе, недостатньо звернути свою увагу на поверхневу частину нашої свідомості, тому що почуття, ідеї, які там спливають, далеко не ті, які мають найбільший вплив на нашу поведінку». Таким чином, рівнозначну силу впливу на соціальну поведінку Дюркгейм відводить не тільки ідеям і новим теоріям, а факторам несвідомого в поведінці і кожної людини, і соціальної групи. Тому для того, щоб ті чи інші нові ідеї і теорії були прийняті суспільством, необхідно найважливіша умова – стан і сформованість відповідних характеристик у свідомості суб'єкта діяльності. У цьому сенсі, ідея Дюркгейма полягає в тому, що свідомість повинна бути здатною природним чином сприймати інновацію. Інновація позитивно сприймається свідомістю і забезпечується несвідомим, при цьому обидва чинники виходять з культурно-історичних традицій. Отже, інновація – результат еволюційного природного процесу, вона не відторгається практикою, і утворює в повній мірі повноцінний елемент освітньої культури суспільства.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Детермінізм Е. Дюркгейма в сфері освіти і педагогіки проявляється в чітко окреслених соціальних межах. Освіта – це соціальний інститут, і закономірності її розвитку виходять із соціальних процесів, підпорядковані їм і схильні до тих самих законів розвитку, що і суспільство в цілому.

Педагогічний детермінізм Дюркгейма – це закони розвитку суспільства, які безпосередньо визначають характер освіти, місце і роль в ньому педагогіки. Його теорія базується на принципах культуровідповідності (Дистервег, 1998), а культурно-історична теорія – метод пізнання і прогнозування (Sizov, 2018).

Детермінізм Дюркгейма в теорії освіти має певні межі і визначається основними елементами діалектики, а саме: цілі освіти і культурно-історичний елемент, який містить такі складові, як історія національної педагогіки та вплив суспільства і соціального середовища. Особливий елемент теорії освіти Дюркгейма пов'язується з поняттям національного менталітету. Діалектично всі елементи та складові частини освітньої теорії Дюркгейма формують освітню культуру суспільства.

У Дюркгейма мета освіти – це її сенс, а культурно-історичний елемент – це обов'язкова умова реалізації мети; соціальне середовище не є абстрактним явищем, але є конкретно вираженим у специфіці групових

соціально-культурних відносин людини особливим простором, який формує особистість і є включеним у систему освіти як компонент культурно-історичного фактору; менталітет – сфера несвідомого, визначеного попередніми етапами культурного розвитку, що й є комплексом стійкої мотивації особистісної та групової поведінки. Тому менталітет у Дюркгейма закономірно включений в сферу культурно-історичного елемента. Необхідно відзначити, що кожен з наведених елементів освітньої теорії Дюркгейма потребує детального дослідження.

Імплікативно, виділені елементи педагогічних ідей Дюркгейма дають привід їх поєднати і назвати «Культурно-історичною теорією освіти Е. Дюркгейма».

Література

1. Андриенко Е. В. Сравнительная педагогика. Лекция 1. Введение в сравнительную педагогику (педагогическую компаративистику). 2018. URL: <https://prepod.nspu.ru/mod/page/view.php?id=23859> (дата звернення: 14.01.21).
2. Диестервег Адольф. «О природосообразности и культуросообразности в обучении» (по публикации в журнале «Народное образование». 1998. № 7. URL: http://jorigami.ru/PP_corner/Classics/Diesterweg/Diesterweg_Adolf_Nature_and_Culture.htm (дата звернення: 29.01.21)
3. Durkheim É. Éducation et Sociologie 1922. URL: https://www.researchgate.net/publication/44826421_Education_et_Sociologie (дата звернення: 15.01.21).
4. Юнг К. Г. Архетипи і колективне несвідоме. Львів : Астролябія. 2018. 608 с.
5. Корнетов Г. Б. От первобытного воспитания к гуманистическому образованию (к 300-летию Ж.-Ж. Руссо). *Историко-педагогический журнал*. 2012. № 2. С. 7-11. URL: <https://ntspi.ru/upload/pdf/5.%20%D0%98%D0%9F%D0%B6%D1%83%D1%80%D0%BD%D0%B0%D0%BB-2.%202012.pdf> (дата звернення: 09.02.21).
6. Радугина О. А. Образовательная культура общества как целостный социальный феномен. *Философия и общество*. 2011. №1(61). С. 130-141. URL: <https://www.socionauki.ru/journal/articles/131879/> (дата звернення: 09.02.21).
7. Ушинский К. Д. О народности в общественном воспитании. Педагогические сочинения: В 6 т. Т. 1/Сост. С.Ф. Егоров. Москва : Педагогика, 1990. 416 с.
8. Федулова К. А. Роль реформ Жюлья Ферри в становлении французской системы образования. *Молодой ученый*. 2016. № 27 (131). С. 627-630. URL: <https://moluch.ru/archive/131/36638/> (дата звернення: 18.02.21).
9. Хуторской А. А. Теория элементарного образования И. Г. Песталоцци. 2010. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/teoriya-elementarnogo-obrazovaniya-i-g-pestalotstsi> (дата звернення: 18.02.21).
10. Sizov V. V. Principles of culture congruity and nationhood in pedagogy and processes of globalization of the present – day education. European vector of contemporary psychology, pedagogy and social sciences: the experience of Ukraine and Republic of Poland: collective monograph. Sandomierz : Izdawniciba «Baltija Publishing», 2018. Volume 3. 476 p. Pp. 306-323.

References

1. Andrienko, E. V. (2018). *Sravnitel'naya pedagogika [Comparative pedagogy]. Lektsiya 1. Vvedenie v sravnitel'nuyu pedagogiku (pedagogicheskuyu komparativistiku)*. Retrieved from <https://prepod.nspu.ru/mod/page/view.php?id=23859> (date of appeal: 14.01.21) (rus).
2. Diesterweg, A. (1998). *O pryrodosobraznosti i kulturosobraznosti [About nature and cultural congruity in education]. Narodnoe obrazovanie, 11* (rus). Retrieved from http://jorigami.ru/PP_corner/Classics/Diesterweg/Diesterweg_Adolf_Nature_and_Culture.htm (date of appeal: 29.01.21) (rus).
3. Durkheim, É. (1922). *Éducation et Sociologie [Education and sociology]*. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/44826421_Education_et_Sociologie (date of appeal: 15.01.21) (french).
4. Jung, C. G. (2018). *Arkhetypy i kolektyvne nesvidome [Archetypes and the collective unconscious]*. Lviv: Astroliiabiiia (ukr).
5. Kornetov, G. B. (2012). *Ot pervobytnogo vospitaniya k humanisticheskomu obrazovaniyu [From primeval upbringing to humanistic education] (k 300-letiyu J.-J. Russeau). Istoriko-pedagogicheskij zhurnal, 2, 7-11*. Retrieved from <https://ntspi.ru/upload/pdf/5.%20%D0%98%D0%9F%D0%B6%D1%83%D1%80%D0%BD%D0%B0%D0%BB-%202012.pdf> (date of appeal: 09.02.21) (rus).
6. Raduhyna, O. A. (2011). *Obrazovatel'naya kultura obshchestva kak tselostnyy sotsialnyy fenomen [Educational culture of society as an integral social phenomenon]. Filosofii i obshchestvo, 1(61), 130-141*. Retrieved from <https://www.socionauki.ru/journal/articles/131879/> (date of appeal: 09.02.21) (rus).
7. Ushynskiy, K. D. (1990). *O narodnosti v obshchestvennom vospitanii [About public and social education]. Pedagogicheskie sochineniia, Vol. 6*. Moscow: Pedagogika (rus).
8. Fedulova, K. A. (2016). *Rol reform Jules Ferry v stanovlenii frantsuzskoy sistemy obrazovaniya [The role of Jules Ferry in formation of French system of education]. Molodoi uchenyi, 27 (131), 27-630*. Retrieved from <https://moluch.ru/archive/131/36638/> (date of appeal 18.02.21) (rus).
9. Khutorskoy, A. A. (2010). *Teoriya elementarnogo obrazovaniya J. H. Pestalozzi [Theory of elementary education of J. H. Pestalozzi]*. Retrieved from <https://cyberleninka.ru/article/n/teoriya-elementarnogo-obrazovaniya-i-g-pestalotstsi> (date of appeal: 18.02.21) (rus).
10. Sizov, V. V. (2018). *Principles of culture congruity and nationhood in pedagogy and processes of globalization of the present – day education. In European vector of contemporary psychology, pedagogy and social sciences: the experience of Ukraine and Republic of Poland: collective monograph, Volume 3, 306-323*. Sandomierz: Izdavnitsiba "Baltija Publishing" (eng).

ДЕТЕРМИНИЗМ Э. ДЮРКГЕЙМА В ТЕОРИИ ПЕДАГОГИКИ И ОБРАЗОВАНИЯ

В. В. Сизов, Я. А. Славская, О. А. Бондаренко

В статье анализируются педагогические взгляды Э. Дюркгейма, изложенные в издании «Образование и социология». Отмечено, что педагогический детерминизм Дюркгейма – это законы развития общества, непосредственно определяющие характер образования, место и роль в нем педагогики. Выявлено, что детерминизм Дюркгейма в теории образования имеет определенные границы и очерчен основными элементами диалектически – это цели образования; культурно-исторический элемент, который включает в себя составные части: история национальной педагогики, влияние общества и социальной среды. Особый элемент теории образования Дюркгейма связан с понятием национального менталитета. Диалектически все элементы и составные части образовательной теории Дюркгейма формируют образовательную культуру общества.

Отмечено, что у Э. Дюркгейма цель образования – это его смысл; культурно-исторический элемент – это обязательное условие реализации цели; социальная среда не абстрактное явление, а конкретно выраженное в специфике групповой социально-культурных отношений человека – особое формирующее личность пространство, включенное в систему образования как компонент культурно-исторического фактора; менталитет – сфера бессознательного, определенного предшествующими этапами культурного развития и представляющее собой комплекс устойчивой мотивации личностного и группового поведения. Импликативно, выделенные элементы педагогических идей Дюркгейма дают повод объединить их в единое целое и назвать «Культурно-исторической теорией образования Э. Дюркгейма». Культурно-исторический компонент в теории Дюркгейма в сфере образования и педагогики, который используется сегодня как методологическая основа изучения и создания конструкции образования в национальном обществе, мог бы сам по себе обладать ценностными характеристиками, противодействовать разрушению национального сознания и закладывать основы для его сохранения и безболезненной адаптации. Отмечено, что идея Дюркгейма заключается в том, что сознание должно быть способным естественным образом воспринимать инновацию. Инновация позитивно воспринимается сознанием и обеспечивается бессознательным, при этом оба фактора вырастают из культурно-исторических традиций. Отсюда инновация – результат эволюционного естественного процесса, она не отторгается практикой и образует в полной мере полноценный элемент образовательной культуры общества.

Ключевые слова: культурно-историческая теория, образовательная культура, социально-культурная среда, национальный менталитет.

DETERMINISM OF E. DURKHEIM IN THE THEORY OF PEDAGOGY AND EDUCATION**V. V. Sizov, Ya. A. Slavska, O. A. Bondarenko**

The pedagogical views of E. Durkheim presented in publication "Education and sociology" is analyzed. It is noted, that pedagogical determinism of Durkheim is the law of development of society that directly determine the nature of education, the place and role pedagogy in it. It has been revealed that Durkheim's determinism in theory of education has certain boundaries and is outlined by the main elements dialectically these are the goals of education; cultural-historical element which includes following components: history of national pedagogy, influence of society and social environment. A special element of Durkheim's theory of education is associated with the concept of national mentality. Dialectically, all elements and components of Durkheim's educational theory form the educational culture of society. It is noted, that Durkheim's goal of education is its sense; cultural-historical element is a prerequisite for achieving the goal; social environment is not an abstract phenomenon but concrete expressed in the specifics of the group socio-cultural relations of a person-a special personality forming space included in the education system as a component of the cultural and historical factor; mentality is a sphere of unconscious defined by the previous stages of cultural development and representing a complex of sustained motivation of personal and group behavior. Implicatively, the highlighted elements of Durkheim's pedagogical ideas give a reason to unite them into a coherent whole and call them "E. Durkheim's cultural-historical theory".

The cultural-historical component in Durkheim's theory in the field of education and pedagogy which is used today as a methodological basis for studying and creating the structure of education in national society could in itself have value characteristics, counteract the destruction of national consciousness and lay the foundations for its preservation and painless adaptation.

It is noted that Durkheim's idea is that consciousness should be able to naturally perceive innovation. Innovation is positively perceived by consciousness and provided by the unconscious and both factors are based on cultural and historical traditions. Thus, innovation is the result of evolutionary natural process it is not rejected by practice and forms a full-fledged element of the educational culture of society.

Key words: *Cultural-historical theory, educational culture, socio-cultural environment, national mentality.*

Сізов Віталій Валерійович – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Дніпропетровської академії музики ім. М. Глінки (м. Дніпро, Україна). E-mail: vitaliydnepr59@gmail.com

Сізов Віталій Валерьевич – кандидат педагогических наук, доцент кафедры социально-гуманитарных дисциплин Днепропетровской академии музыки им. М. Глинки (г. Днепр, Украина). E-mail: vitaliydnepr59@gmail.com

Sizov Vitaliy Valeriyovych – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Head of Social Humanitarian Disciplines Department of M. Glinka

Dnipropetrovsk Academy of Music (Dnipro, Ukraine). E-mail: vitaliydnepr59@gmail.com

Славська Яніна Анатоліївна – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Дніпропетровської академії музики ім. М. Глінки (м. Дніпро, Україна). E-mail: yanina19771@gmail.com

Славская Янина Анатольевна – кандидат педагогических наук, доцент, доцент кафедры социально-гуманитарных дисциплин Днепропетровской академии музыки им. М. Глинки (г. Днепр, Украина). E-mail: yanina19771@gmail.com

Slavska Yanina Anatoliivna – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of Social Humanitarian Disciplines Department of M. Glinka Dnipropetrovsk Academy of Music (Dnipro, Ukraine). E-mail: yanina19771@gmail.com

Бондаренко Оксана Анатоліївна – викладач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Дніпропетровської академії музики ім. М. Глінки (м. Дніпро, Україна). E-mail: familianamy@gmail.com

Бондаренко Оксана Анатольевна – преподаватель кафедры социально-гуманитарных дисциплин Днепропетровской академии музыки им. М. Глинки (г. Днепр, Украина). E-mail: familianamy@gmail.com

Bondarenko Oksana Anatoliivna – lecturer of Social Humanitarian Disciplines Department of M. Glinka Dnipropetrovsk Academy of Music (Dnipro, Ukraine). E-mail: familianamy@gmail.com